

ЯДНАННЯ

Святлана ТАРАСАВА.

Андрэй ГЕЦЭВІЧ.

Аляксандр ГОРНЫ.

Эдмунд ЯРМУСІК.

шэсцьдзесят гадоў тых падзеі нават жыхары цяпер польскага Падляшша. «Не хацелі быць «кацапамі», хацелі людзьмі звацца», — бадай, галоўная думка тых успамінаў. 17 верасня гэтыя людзі сустракалі з радасцю. Варта паглядзець фотаздымкі тых часоў — радасць на тварах шчырая, непадробная. Людзі атрымалі магчымасць вучыцца, наведваць бібліятэкі і тэатры, і гэта было масава і даступна для ўсіх. Вялікую дапамогу ў той час аказалі нашы браты — вопытнымі кадрамі з Масквы і Ленінграда, арганізацыяй прамысловасці. У тым жа Гродне яшчэ да вайны запрацаваў завод па вытворчасці веласіпедаў. Можна сказаць, што менавіта тады была закладзена традыцыя брацкай узаемадапамогі, што для шматнацыянальнай Гродзеншчыны актуальна і сёння... Людзі прымалі актыўны ўдзел у палітычным жыцці, стваралі мясцовыя камітэты, вылучалі дэлегатаў на сход не па ўказцы зверху. Гэта быў сапраўдны народны энтузіязм, радасць ад аб'яднання, ад прадчування новага — лепшага жыцця.

Наталля Улейчык: У Беластоку ў той час быў цэнтр грамадска-палітычнага жыцця Заходняй Беларусі. І на пачатку кастрычніка 1939 года часовае кіраўніцтва Беластока прывае зварот да ўсіх гарадоў Заходняй Беларусі, у якім гаворыцца, што «вызваленаму народу перш з ўсё належыць вызначыць характар будучай улады, а затым стварыць яе органы». Такім паўнамоцтвам можа быць надзелены толькі Народны сход. Людзі змаглі выбраць сваіх прадстаўнікоў для абмеркавання і вырашэння, як жыць далей, ужо ў першыя месяцы пасля вызвалення. 926 чалавек было выбрана на сход, які распачаў 28 кастрычніка ў гарадскім тэатры Беластока...

Віктар Белазаровіч: І выбары ў Вярхоўны Савет БССР і ў мясцовыя Саветы ў 1940 годзе прайшлі на вельмі высокім узроўні. І для людзей гэта было сапраўднае свята, бо раней яны такога права не мелі...

Прынамсі такое ўспрымання было ў людзей у Баранавіцкім і

Палескім ваяводствах. На захад ад Ваўкавыска было больш палякаў, таму тут прысутнічала і нацыярожанасць. Была і варожасць, і супраціўленне, і мы таксама пра гэта павінны ведаць. Як і пра тое, што 24 сакавіка 1940 года — дзень ужо згаданага выбараў у Вярхоўны Савет БССР — супаў з каталіцкім Вялікаднем і з храмаў чуліся заклікі на выбары не хадзіць. Былі і забойствы актывістаў. Была і дэпартацыя асаднікаў, да якой беларускія асяднікі ставіліся станоўча. Былі і бжанцы, што з'явіліся ў далучаных рэгіёнах, ратуючыся ад фашыстаў, якія захапілі Польшчу, і гэта была праблема, якую ўладзе давалася аператыўна вырашаць. Пра гэта трэба ведаць, больш за тое — гэтыя пытанні трэба дадаткова вывучаць, бо гэта таксама наша, беларуская, гісторыя...

«Звязда»: Дзень 17 верасня сапраўды некалькі гадоў быў усенародным святам. Але на пачатку 1950-х гадоў яго ўвогуле перасталі адзначаць, каб не наступіць на балючы мазоль Польшчы, важнаму саюзніку ў сацыялістычным лагерах. Пра гэты дзень амаль забыліся, хіба што назвы вуліц засталіся...

Аляксандр Горны: Сапраўды, мемарыялізацыя гэтага дня адбывалася толькі на пачатку. У першае дзесяцігоддзе па ўсіх заходнебеларускіх гарадах і мястэчках з'явіліся вуліцы і нават плошчы 17 Верасня. У Гродне стары мост адкрылі пасля рэканструкцыі аkurat да 10-годдзя ўз'яднання, увосень 1949 года. А пасля пра гэты дзень сапраўды сталі забываць...

Святлана Тарасава: Але ж заставалася літаратура. І яна ў мемарыялізацыі, разуменні значэння падзей верасня 1939 года адыграла вялікую ролю. Асабліва ў той час, калі гаварыць, што гэта свята для нашага народа, было не прынята. Увогуле, даследчыкі гавораць пра феномен заходнебеларускай літаратуры. Яна ўяўляла сабой сінтэз розных літаратурных плыняў, напрамкаў, пакаленняў пісьменнікаў, яна аб'ядноўвала творцаў з рознымі ідэйнымі поглядамі, з розным бачаннем перспектывы раз-

віцця Беларусі. Але іх усіх яднала ідэя Бацькаўшчыны, Радзімы. Усе яны бачылі Беларусь цэльнай дзяржавай, а беларускі народ — адзіным.

І творы гэтых пісьменнікаў — сапраўдны летапіс тых падзей. У дзённіку «Лісткі календара» Максім Танк пад датай 22 верасня 1939 года піша: «Пачалі арганізоўваць розныя ўрады... Раздалі надзелы панскай зямлі...» У кнізе мемуараў Уладзіміра Калеснікі, якому ў 1939 годзе было толькі 17 гадоў, чытаем: «Можа быць, мая эйфарыя была перабольшана ва ўспрыманні тых падзей, але мне прыемна згадаць, што мая эйфарыя юнацкай захаханасці супадала тады з той узнёслаасцю, якая панавала вакол». Тут варта згадаць і Янку Брыля, і Валянціна Таўлая. Брыль у верасні 1939 года быў у нямецкім палоне як салдат Войска Польскага, куды яго мабілізавалі, і навіну аб уз'яднанні ён даведаўся з лістоў брата. Натуральна, у такіх умовах яму было вельмі складана выказаць сваю рэакцыю, свае адносіны да гэтай падзеі. Але ўся наступная творчасць Янкі Брыля, народнага пісьменніка, была прысвечана вяртанню належнага статусу заходнебеларускай літаратуры, і большая частка яго творчасці праходзіла пад знакам заходнебеларускай тэмы... Валянцін Таўлай, які памёр у 1947 годзе, у верасні 1939-га знаходзіўся ў Гродзенскай турме. Але ў яго ёсць верш з сімвалічнай назвай «Перамога», напісаны раней за гэту дату: «Заўтра ў заплуканых шыбінах хмар сінім рассветам прасочыцца ранак...» Выходзіць, паэт прадбачыў вызваленне?

Аляксандр Горны: А ў нядаўна апублікаваным дзённіку беларускага дзеяча Леаніда Галяка можна прачытаць згадку, што ў першыя дні верасня 1939-га польскія ўлады адправілі беларусаў капаць акопы каля Вільні, а людзі рабілі гэта з вялікай неахвотай. Яны не хацелі бараніць гэту ўладу і гэту дзяржаву, ад якой нічога добрага не бачылі.

Валерый Чарапіца: Пра гэта ў народзе нават прыпеўкі складалі: Вы не думайце, палякі, Вас не будзем бараніць — Пазасядзем у акопах І гарэлку будзем піць...

Святлана Тарасава: Паколькі жывых сведак тых падзей застаецца ўсё менш, сёння трэба шукаць не толькі ў дзяржаўных, але і ў прыватных архівах дакументы, сведчання, дзённікі, запісы аб тых часах, пакуль і яны не страціліся.

«Звязда»: Канешне, гісторыя не церпіць умоўнага ладу, але... Што было б на гэтай тэрыторыі, калі б 17 верасня 1939-га не адбылося?

Аляксандр Горны: Беларускі рух на той час быў сапраўды вельмі масавым, але ў далейшым лёс жыхароў Заходняй Беларусі мог скласціся гэтаксам, як лёс беларусаў Падляшша. Калі раней там жылі 200 тысяч чалавек, якія ідэнтыфікавалі сябе беларусамі, дык цяпер такіх людзей засталося каля 40 тысяч. Працэсы асіміляцыі ідуць вельмі хутка. Польская адукацыя, польская армія — гэта былі вельмі моцныя трыгеры асіміляцыі, не толькі беларусаў, але і ўкраінцаў, і літоўцаў... Нейкае беларускае асяроддзе, напэўна, засталося б, але большая частка насельніцтва беларускага б'ябе не лічыла...

Ірына Кітурка: Наша шчасце, калі можна так сказаць, у тым, што гэтыя дзве даты — 18 сакаві-

ка 1921 года і 17 верасня 1939 года — адносна блізкія па часе. Яны здарыліся ў межах жыцця аднаго пакалення. Пытанне працягласці часу вельмі важнае ў гісторыі. Мы ведаем, як літаральна на працягу стагоддзя прадалася і апалячылася ў Рэчы Паспалітай беларуская шляхта. Мы ведаем, як у той жа дзяржаве ўвядзенне польскай мовы ў дакументааборот выцесніла мову старабеларускую, якая была афіцыйнай. Мы ведаем, як уплывае на асіміляцыю адукацыйны фактар: дзеці Мікалая Радзівіла Чорнага, бацькі беларускай Рэфармацыі, сталі каталікамі толькі таму, што ў Полацку адкрыўся езуіцкі калежыум... Калі б перыяд знаходжання заходнебеларускіх зямель у складзе Польшчы быў большы, беларусаў бы на гэтай тэрыторыі як народа проста не засталася б. І прыклад становішча беларусаў у Заходняй Беларусі, калі частка народа апынулася ў іншай дзяржаве, — гэта яскравае сведчанне таго, пра што апошнім часам гаворыцца часта, прычым на найвышэйшым узроўні. Нікому ў іншай краіне мы не патрэбныя. Дасягнуць нейкіх вышніх у жыцці мы можам толькі ў сваёй краіне. Менавіта таму мы і сёння, бадай, як ніколі, павінны быць разам, адзіныя ў сваёй Беларусі.

«Звязда»: Гэта мы гаворым з нашай, беларускай пазіцыі. Для нашых заходніх суседзяў дата 17 верасня — дагэтуль фантамы боль. І тэма вяртання «Крэсаў усходніх» з парадку дня не здымаецца і сёння...

Валерый Чарапіца: У канцы 1970-х гадоў мне давалася быць у дактарантуры Варшаўскага ўніверсітэта. Вельмі ўражала, выклікала непаразуменне і абурэнне тое, што ў сацыялістычнай Польшчы таго часу на сценах дамоў было намалявана графіці з надпісам «Pamietaj 17 wrzesnia» з вывай шыбеніцы і савецкіх сімвалаў. У пачатку 1990-х у Польшчы выйшлі кніжкі, у якіх паход савецкай арміі ў верасні 1939 года разглядаўся як захоп спрадвечна польскіх тэрыторый. А калі ў жніўні 2020-га пачаліся пратэсныя акцыі, у большасці сваёй зрэжыміраваныя з Варшавы, што мы чулі тут, у Гродне? «To jest nasze miasto!»... Гэта для палякаў заўсёды было і, напэўна, надоўга яшчэ застанеца балючай тэмай. Але ў нас ёсць свае нацыянальныя і дзяржаўныя інтарэсы, і менавіта з гэтай пазіцыі мы павінны разглядаць пытанне.

Эдмунд Ярмаўскі: На падзеі 1939 года трэба глядзець з пункту гледжання геапалітыкі. Менавіта ў заходнім рэгіёне за будучыню беларускай дзяржаўнасці ішла самая напружаная барацьба. Польскі ўрад нават у эміграцыі не пакідаў ідэі вяртання «Крэсаў усходніх» — дзейнічала антысавецкае падполле, якое пераўтварылася пасля ў Армію Краёву. А новая савецкая ўлада рабіла ўсё, каб захаваць адзінства гэтай тэрыторыі. І барацьба працягвалася да пачатку 1950-х гадоў. Наколькі гэта было актуальна нават у гады вайны, можна зразумець нават па адной гэтай цытаце. У закрытым лісце ЦК КПБ нелегальным абкамам партыі і Беларускаму штабу партызанскага руху «Аб ваенна-палітычных задачах работы ў заходніх абласцях БССР» ад 2 жніўня 1943 года сказана: «Падпольныя цэнтры і партызанскія атрады, арганізуючы і ўзначальваючы барацьбу народа, павінны развіваць яе на той аснове, што заходнія воблас-

ці Савецкай Беларусі з'яўляюцца неад'емнай часткай БССР, неад'емнай тэрыторыяй ССР». У гэтых радках якраз і квінтэсэнцыя ўсяго таго, што адбывалася ў той складаны перыяд з пункту гледжання геапалітыкі. Праблема засталася і пасля вайны, калі па дазволе Сталіна граніцы перасунулі на ўсход, і той жа Беласток апынуўся ў Польшчы, хоць кіраўніцтва БССР было за захаванне граніцы на ўзроўні восені 1939-га. Калі ж Польшча ўсталёвалася ў сацыялістычным блоку, тэма «Крэсаў усходніх» замоўчвалася, хоць аб ёй у Варшаве не забыліся. І яна ўсплыла ў 1980-я гады, калі ў Польшчы пачала актыўна дзейнічаць «Салідарнасць». З таго часу і да сёння гэта тэма ў нашых заходніх суседзяў на слыху. У памяці, у ментальнасці палякаў прэтэнзіі на гэты тэрыторыі будучы захоўваюцца.

Аляксандр Горны: Азначаная дата не толькі важная, але і вельмі дыскусійная, бо падзеі, якія адбываліся ў верасні 1939 года, закранулі розныя народы, розныя культурныя асяродкі...

Валерый Чарапіца: Мой бацька нарадзіўся ў 1914 годзе ў Беластоку і быў пахрышчаны там у праваслаўным Свята-Мікалаеўскім саборы. Дарэчы, ён мне калісьці, у 70-х гадах, задаў пытанне: «Чаму ў маім пашпарце месца нараджэння пазначаны «горад Беласток, ПНР»? Я ж нарадзіўся ў павятовым горадзе Беластоку Гродзенскай губерні Расійскай імперыі...» Нам трэба гэты рэгіён, не прэтэндуеці ні на што, не пакідаць, вывучаць — там зямля нашых продкаў...

«Звязда»: Што сёння найперш трэба зрабіць на ўзроўні гістарычнай навукі, на ўзроўні краіны, каб у свядомасці грамадства дата 17 верасня замацавалася як лёсавызначальная для нашага народа і нашай дзяржавы?

Аляксандр Горны: 17 верасня — гэта канчатковая дата стварэння беларускай нацыі — можа, варта і гэту думку абзначыць у ідэалогіі новага свята? Трэба гаварыць сёння і пра мемарыялізацыю менавіта падзей таго часу. Чаму б у Гродне на вуліцы Кірава не змясціць мемарыяльную дошку ў памяць аб Тарашкевічу, які прыязджаў сюды з мітынгамі, а потым знаходзіўся ў зняволенні за беларускую ідэю? І ў іншых заходнебеларускіх гарадах, напэўна, ёсць падобныя месцы, дзе варта згадаць моманты, перадачавыя, гісторыю яднання народа.

Эдмунд Ярмаўскі: Трэба стаяць на пазіцыі гістарычнай праўды. Якую трэба данесці найперш моладзі, каб зразумелі, чаму было менавіта так, а не інакш. Як успрыманася народам акаталічванне і паланізацыя, навошта гэта было патрэбна польскай уладзе. Ці ўсёды з кветкамі сустракалі ў 1939-м Чырвоную Армію... Калі мы будзем гаварыць праўду, нічога — ні добрага, ні дрэннага — не ўтойваючы, гэта будзе толькі на карысць умацавання сённяшняй дзяржаўнасці і народнага адзінства. А самая галоўная праўда, наша няўхільная пазіцыя павінна быць такая — гэта нашы тэрыторыі, тэрыторыі, на якіх беларускі народ абвясціў сваю незалежную дзяржаву.

Алена ЛЯЎКОВІЧ. Фота Мікіты ШАСТАКОВІЧА.

Шчырая ўдзячнасць Ірыне КІТУРЦЫ, Віктару БЕЛАЗАРОВІЧУ, Аляксандру ГОРНАМУ за дапамогу ў арганізацыі і правядзенні круглага стала.